

ISSN: 1814 - 6961
E-ISSN: 2788-9718

ОТАН ТАРИХЫ

ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛ

Үш айда бір рет шығатын ғылыми журнал
2022, № 2 (98)

2 /2022

Құрылтайшы:

Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі
Ғылым Комитеті
Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты

Бас редакторы:

Қабылдинов Зиябек Ермұханұлы

Редакциялық алқа:

Абдырахманов Т.А. (Бішкек, Қырғызстан), Аблажей Н.Н. (Новосибирск, Ресей), Аяған Б.Г. (Нұр-Сұлтан, Қазақстан), Әбусейітова М.Х. (Алматы, Қазақстан), Әбіл Е.А. (Нұр-Сұлтан, Қазақстан), Әжіғали С. (Алматы, Қазақстан), Әлімбаев Н. (Алматы, Қазақстан), Жұмағұлов Қ.Т. (Алматы, Қазақстан), Көмеков Б.Е. (Нұр-Сұлтан, Қазақстан), Кудряченко А.И. (Киев, Украина), Любичанковский С.В. (Орынбор, Ресей), Мұқтар Ә. (Атырау, Қазақстан), Петер Финке (Цюрих, Швейцария), Смағұлов О.С. (Нұр-Сұлтан, Қазақстан), Сыдықов Е.Б. (Нұр-Сұлтан, Қазақстан), Уяма Томохико (Саппоро, Жапония)

Жауапты редактор:

Құдайбергенова Айжамал Ибрагимқызы

Ғылыми редактор:

Қозыбаева Махаббат Мәлікқызы

Жауапты хатшы

Мурзаходжаев Қуаныш Мәдиұлы

Техникалық хатшылар:

Зікірбаева В.С., Бауыржан С.

Редакцияның мекен-жайы:

050100, Қазақстан Республикасы,
Алматы қ., Шевченко көшесі, 28
Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты
«Отан тарихы» журналының редакциясы

Сайтқа сілтеме: <https://otan.history.iie.kz>

Тел.: +7 (727) 272-46-54.

E-mail: otanhistory@gmail.com.

Журнал Қазақстан Республикасының Ақпарат және қоғамдық келісім министрлігінде
1998 ж. 9 наурызда тіркеліп, N 158-ж куәлігіне ие болды.

Мақалаларды қайта бастырып жариялағанда, микрофильмге және басқа да көшірмелерге
түсіргенде міндетті түрде журналға сілтеме жасау қажет.

Учредитель:
Министерство Образования и науки Республики казахстан
Комитет Науки
Институт истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова

Главный редактор:
Кабульдинов Зиябек Ермуханович

Редакционная коллегия:
Абдырахманов Т.А. (Бишкек, Кыргызстан), Аблажей Н.Н. (Новосибирск, Россия), Аяган Б.Г. (Нур-Султан, Казахстан), Абусейтова М.Х. (Алматы, Казахстан), Абил Е.А. (Нур-Султан, Казахстан), Ажигали С. (Алматы, Казахстан), Алимбай Н. (Алматы, Казахстан), Жумагулов К.Т. (Алматы, Казахстан), Кумеков Б.Е. (Нур-Султан, Казахстан), Кудряченко А.И. (Киев, Украина), Любичанковский С.В. (Оренбург, Россия), Мухтар А. (Атырау, Казахстан), Петер Финке (Цюрих, Швейцария), Смагулов О.С. (Нур-Султан, Казахстан), Сыдыков Е.Б. (Нур-Султан, Казахстан), Уяма Томохико (Саппоро, Япония)

Ответственный редактор
Кудайбергенова Айжамал Ибрагимовна

Научный редактор
Козыбаева Махаббат Маликовна

Ответственный секретарь
Мурзаходжаев Куаныш Мадиевич

Технический секретарь
Зикирбаева В.С., Бауыржан С.

Адрес редакции:
050100, Республика Казахстан,
г. Алматы, ул. Шевченко, 28
Институт истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова
Редакция журнала «Отечественная история»

Ссылка на сайт: <https://otan.history.iie.kz>
Тел.: +7 (727) 272-46-54.
E-mail: otanhistory@gmail.com.

Журнал в Министерстве информации и общественного согласия Республики Казахстан
Зарегистрирована 9 марта 1998 г., имеет свидетельство N 158-Ж.

При перепечатке статей, съемке на микрофильмах и других копиях обязательно
делается ссылка на журнал.

Founder:

Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan
Committee of Science
Institute of History and Ethnology named after Ch.Ch. Valikhanov

Chief editor

Kabuldinov Ziyabek Yermukhanovich

Members of editorial board:

Abdyrakhmanov T.A. (Bishkek, Kyrgyzstan), Ablazhey N.N. (Novosibirsk, Russia), Ayagan B.G. (Nursultan, Kazakhstan), Abuseitova M.H. (Almaty, Kazakhstan), Abil E.A. (Nur-Sultan, Kazakhstan), Azhigali S. (Almaty, Kazakhstan), Alimbay N. (Almaty, Kazakhstan), Zhumagulov K.T. (Almaty, Kazakhstan), Kumekov B.E. (Nur-Sultan, Kazakhstan), Kudryachenko A.I. (Kiev, Ukraine), Lyubichankovsky S.V. (Orenburg, Russia), Mukhtar A. (Atyrau, Kazakhstan), Peter Finke (Zurich, Switzerland), Smagulov O.S. (Nur-Sultan, Kazakhstan), E.B. Sydykov (Nur-Sultan, Kazakhstan), Uyama Tomohiko (Sapporo, Japan)

Executive Editor

Kudaibergenova Aizhamal Ibragimovna

Scientific Editor

Kozybayeva Makhabbat Malikovna

Executive Secretary

Murzakhodzhayev Kuanysh Madievich

Technical secretary

Zikirbayeva V.S., Bauyrzhan S.

Editorial office address:

050100, Republic of Kazakhstan,
Almaty, Shevchenko str., 28
Institute of History and Ethnology named after Ch.Ch. Valikhanov
Editorial board of the magazine «History of the homeland»

Link to the website: <https://otan.history.iie.kz>

Tel.: +7 (727) 272-46-54.

Email address: otanhistory@gmail.com .

Journal in the Ministry of Information and public consent of the Republic of Kazakhstan
registered on March 9, 1998, has certificate No. 158-Zh.

When reprinting articles, shooting on microfilm and other copies,
a link to the magazine is necessarily made.

FTAMP 03.20.00

DOI 10.51943/1814-6961_2022_2_84

ҰЛЫ ЖҮЗ ПРИСТАВЫ ЖӘНЕ АЛАТАУ ОКРУГЫНЫҢ ҚҰРЫЛУЫ**Жүрсінбаев Б.А.^{1*}, Серікбаев Е.Қ.¹ Калыгулова Ж.А.¹**¹М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті, Қазақстан, Тараз

*Автор-корреспондент

E-mail: bakytzhan_72@mail.ru (Жүрсінбаев), serikbaev.66@mail.ru (Серікбаев), kga_1981@mail.ru (Калыгулова).

Түйіндеме. Мақалада 1848-1867 жылдар аралығында Жетісу өлкесінде алдымен Ұлы жүз Приставы, кейін 1856 жылдан бастап Алатау округы бастығы деген атаумен қызмет жасаған мекемесінің тарихына қатысты мәселелер жан-жақты баяндалады. Соның ішінде Ұлы жүз қазақтары мен қырғыздар мекен еткен Жетісуды қарудың күшімен бағындырған соң өлкедегі жергілікті тұрғындарға отарлық тәртіпті орнату үшін жергілікті әскери-әкімшілік билік орындарының жүзеге асырған түрлі іс-әрекеттері талданады. Яғни, патшалық Ресей империясының отаршылдық саясатында бұл мекеме Жетісу өлкесін түпкілікті иемдену үшін Ұлы жүз қазақ рулары мен қырғыздардың бірлігін жойып, бөлшектеуді алдына мақсат етіп қойған. Сонымен қатар мақалада Ресей билік орындарының араласуымен Жетісу өңірінде жер дауының шиеленісуі, орыс әскери құрылымдарының Жетісу жеріне жасаған жорықтары, сондай-ақ Алатау округы әкімшілігінің жергілікті басқарушы топпен ара қатынасы мен отарлау әдіс-тәсілдері объективті түрде талданып, өзіндік ғылыми бағасын алады.

Кілт сөздер: Алатау округы, Батыс Сібір генерал губернаторлығы, Верный, Пристав, Жетісу, қазақтар, қырғыздар, казактар, патша өкіметі, сұлтандар, билер, манаптар.

МРНТИ 03.20.00

УЧРЕЖДЕНИЕ ПРИСТАВА БОЛЬШОЙ ОРДЫ И АЛАТАУСКОГО ОКРУГА**Жүрсінбаев Б.А.^{1*}, Серікбаев Е.Қ.¹ Калыгулова Ж.А.¹**¹Таразский региональный университет им. М.Х. Дулати, Казахстан, Тараз

*Автор-корреспондент

E-mail: bakytzhan_72@mail.ru (Жүрсінбаев), serikbaev.66@mail.ru (Серікбаев), kga_1981@mail.ru (Калыгулова).

Аннотация. В статье всесторонне описывается история учреждения Семиречьенского края с 1848 по 1867 годы, с названием сначала пристава Великого жуза, после с 1856 года начальника Алатауского округа. В частности, подробно анализируются различные действия местных военно-административных властей по установлению колониальных порядков в регионе после завоевания Семиречья, населенного казаками Великого жуза и киргизами. Иными словами, основной целью данного института колониальной политики царской Российской империи являлся разрушение единства казахских племен Великого жуза и кыргызов, для окончательного завладения Семиречьем. Вместе с тем в статье объективно анализируются и научно оцениваются обострение земельного спора в Семиреченском крае с помощью вмешательства российских органов власти, завоевательные походы русских военных образований в Семиречье, а также вопросы взаимоотношения администрации Алатауского округа с местными управленческими группами и методы колонизации.

Ключевые слова: Алатауский округ, Западный Сибирский генерал губернаторство, Верный, Пристав, Семиречья, казахи, киргизы, казаки, царская власть, султаны, бии, манапи

IRSTI: 03.20.00

ESTABLISHMENT OF THE BAILIFF OF THE GREAT HORDE AND THE ALATAU DISTRICT

Zhursinbaev B.A.^{1*}, Serikbaev E.K.¹, Kalygulova Zh.A.¹¹Taraz Regional University named after M.Kh. Dulati. Kazakhstan, Taraz

E-mail: bakytzhan_72@mail.ru (Zhursinbaev), serikbaev.66@mail.ru (Serikbaev), kga_1981@mail.ru (Kalygulova).

Abstract. The article comprehensively describes the history of the establishment of the Semirechye region from 1848 to 1867, with the name first of the bailiff of the Great Zhuz, after from 1856 the head of the Alatau district. In particular, various actions of local military-administrative authorities to establish colonial order in the region after the conquest of Semirechie, inhabited by the Kazakhs of the Great Zhuz and the Kirghiz, are analyzed in detail. In other words, the main goal of this institution of the colonial policy of the tsarist Russian Empire was the destruction of the unity of the Kazakh tribes of the Great Zhuz and the Kyrgyz, for the final possession of Semirechye. At the same time, the article objectively analyzes and scientifically assesses the aggravation of the land dispute in the Semirechye region with the help of the intervention of Russian authorities, the conquests of Russian military formations in the Semirechye, as well as the relationship between the administration of the Alatau district with local management groups and colonization methods.

Key words: Alatau district, Western Siberian governor general, Verny, Bailiff, Semirechie, Kazakhs, Kirghiz, Cossacks, royal power, sultans, biys, manapis.

Кіріспе. Ресей империясының қазақ даласында жүргізген отаршылдық саясатын жүзеге асыру үшін оның жергілікті әскери-әкімшілік билік орындары көптеген әдіс-тәсілдер мен айла-әрекеттері арқылы қазақ елін бағындырған. Әсіресе Жетісу өлкесінде тағайындалған Ұлы жүз приставы және Алатау дуандығының атқарған қызметі патша өкіметінің отаршылдық саяси жүйесінде алатын орны ерекше. XIX ғасырдың 40-жылдары бұл мекеме еркін өмір сүріп жатқан Ұлы жүз қазақтарының тәуелсіздігін жойып, оларды күшпен Ресей империясының отарына айналдыруға көшеді. Патша өкіметінің жергілікті әскери-әкімшілік билік орындары Ұлы жүз қазақтарын бірлігін жойып және бөлшектей отырып, қазақ руларын бір-біріне айдап салады. Отаршылдар қазақ қоғамындағы дау-дамайларды жасанды түрде ушықтыра отырып, өзара қырқыстыру нәтижесінде қазақ руларын өз ата мекенінен бірте-бірте айырады. Оған қоса дәл осы уақыттары Жетісу өлкесінде жер дауы күрт шиеленісіп, ең маңызды саяси факторға айналады. Нәтижесінде Жетісу өлкесін мекендеген Ұлы жүз қазақтарының руаралық жанжалдардың пайда болуы мен Ресей империясының қол астына өтуінің өзі, осы жер дауына байланысты өрбиді. Ал оны іске асырған Ресей империясының жергілікті әскери-әкімшілік билік орындары еді. Осыған байланысты Жетісу өлкесіндегі патшалық Ресейдің жергілікті билік орындары қызметінің тарихын зерттеу отандық тарих ғылымындағы өзекті мәселелердің біріне саналатындағына еш күмән келтіруге болмайды. Мұндай тақырыпта зерттеу жүргізу отаршылдық саясаттың қыр-сырын терең түсінуге өз септігін тигізери сөзсіз.

Материалдар мен әдістер. Мақалаға патша өкіметінің Жетісудің жергілікті отарлауға арналған түрлі заңдар, актілер, ережелер, билік орындарының қызметтері мен міндеттері туралы мәліметтер материалдар ретінде пайдаланды. Оған қоса тақырыпты ашуда әскери-әкімшілік мекемелерінің іс-қағаздары мен жазбалары, әскери шенеуніктер мен саяхатшылардың жүргізген естеліктері, күнделіктері, сол уақыттары жарық көрген көптеген мерзімді басылымдардың мәліметтері алынды. Сонымен қатар Жетісу өлкесіндегі патша өкіметінің жергілікті әскери-әкімшілік билік орындарының қызметі мен іс-әрекеттері туралы Қазақстан Республикасы Орталық Мемлекеттік Мұрағаты (ҚР ОМА) және Омбы облысының Мемлекеттік Мұрағаты (ОО МА) қорларында сақтаулы деректік құжаттар ғылыми айналымға енгізілді. Мақаладағы мәселені ашуда ретроспективтік, презентивтік және перспективалық әдістер қолданылды. Осылар арқылы Жетісу өлкесіндегі патша өкіметінің жергілікті әскери-әкімшілік билік орындарының қызметі мен іс-әрекеттері туралы тұжырымдалды. Тарихи-салыстырмалы тәсілді қолдану арқылы билік орындарының ерекшеліктері талданды. Аталмыш тәсіл көп жағдайда логикалық және типтік-құрылымдық аспектіде жүзеге асырылды. Логикалық аспект арқылы мәселенің негізі анықталып, оны өзара салыстыра зерттелді. Зерттеліп отырған мәселенің өзіндік мазмұнын ашу құрылымдық-типтік тұрғыда қаралып, осы негізде салыстырылатын құбылыстың бір типтігі мен әртүрлілігі анықталды. Ретроспективті тәсілді қолдану арқылы Жетісу өлкесіндегі патша өкіметінің жергілікті әскери-әкімшілік билік орындарының қызметі мен іс-әрекеттеріне терең бойлауға, сол арқылы мәселені кеңінен ашып көрсетуге қол жеткізілді. Сөйтіп, жаңа бағыттағы теориялық методологияны және ғылыми зерттеудің түрлі әдіс-тәсілдерін пайдалану қарастырып отырған мәселені жан-жақты зерделеуге мүмкіндік береді.

Талдау. Бүгінгі таңда патшалық Ресейдің Жетісу өлкесіндегі патша өкіметінің жергілікті әскери-әкімшілік билік орындарының қызметі мен іс-әрекеттеріне қатысты жазылған еңбектер Қазақстан азаттық алғаннан бері күшейе түсті. Ресейдің Жетісу өлкесіндегі патша өкіметінің жергілікті әскери-әкімшілік билік орындарының қызметі мен іс-әрекеттерін талдауда М.Қ. Қойгелдиевтің монографиялық зерттеуінде патшалық биліктің Жетісу өңіріндегі қызметтеріне бағалар беріледі. Отарлаудың ащы шындығы К. Нұрпейісовтың еңбегінде жан-жақты көрсетіліп, Ресей империясының қазақ даласына жасалынған қатыгездік пен озбырлыққа, жергілікті халықты ата қонысынан ығыстыру шараларына тоқталады. Жетісу өлкесіндегі патша өкіметінің жергілікті әскери-әкімшілік билік орындарының бағыттары мен қадамдарына қатысты ой-пікірлері мен ұстанымдары Е. Валиханов, В. Галиев, А. Махаева, С. Рүстемов, Б. Әбдірахманова, Т. Далаева, Ж. Мықтыбаеваның еңбектерінде қарастырылған. Осы аталған тарихнамалық зерттеулер Ресей империясының өлкедегі билігінің тарихына объективтік тұрғыдан баға беру қажеттілігін және ғылыми жағынан құндылығын аңғартса керек.

Зерттеу нәтижелері. XIX ғасырдың бас кезінде Қазақстанның басып алынған солтүстігі мен шығысында Өскемен, Семей, Омбы, Петропавл және тағы басқа бекіністер мен әскери қоныстардың салынуы, Қытай империясының Англиямен болған I апиын соғысында жеңіліс тауып, өзінің жартылай отар елге айналуы және Қоқан хандығында болып жатқан ішкі саяси талас-тартыстар патша өкіметінің Жетісу өлкесіне емін-еркін кіруіне жол ашты. Дегенмен XIX ғасырдың 20-жылдары Ресей империясы Ұлы жүздің бір бөлігіне өз бақылауын орнатқанымен Жетісудағы билігін толық жүргізе алмады. Сондықтан патша өкіметі XIX ғасырдың 40-жылдарына қарай Жетісу жерін қарудың күшімен біржола бағындыру үшін әскери күштерді бекіністің бойына топтастыра отырып, әскери-әкімшілік орындарын қалыптастырады (Румянцев, 1910:34).

Мұндай іс-шараларды Батыс Сібір генерал-губернаторлығы іске асырады. Оның орталығы бастапқы кезде Тобыл қаласы, кейін Омбы қаласына көшіріледі. Батыс Сібір генерал-губернаторлығының иелігіне Сібірдің Тобыл, Том губерниялары мен Омбы облысы кірді. Омбы облысына Омбы, Петропавл, Семей және Өскемен ішкі округтері қарады, ал Орта және Ұлы жүз қазақтары көшіп-қонған қазақ даласы толық жаулап алынған соң сыртқы округтер ретінде кіргізілу көзделді. 1838 жылы Батыс Сібірдегі Бас басқарма Омбыға көшіп келгеннен кейін, Омбы облысы тарайды да, оның орнына Орта және Ұлы жүз қазақтарын басқару үшін шекара басқармасы құрылады. Ол Батыс Сібір Бас Басқармасына тікелей бағынады және қазақ даласындағы жағдайларға «қырағы» қарап, өз бақылауына алады. Шекара бастығының дәрежесі азаматтық іс бойынша губернаторлық құқықты иеленсе, әскери істе дивизия командирінің қызметін атқарды (Зиманов, 1960:246). Бұл патша өкіметінің Жетісу өлкесін жаулауда әскери күштерді күшейткенін білдіріп, Ұлы жүз қазақтарының ісі күрделеніп, тікелей шекара бастығының бақылауына көшкенін көрсетті. Сонымен қатар, шекара бастығы Жетісу қазақтарының тәуелсіздігін біржола жою мақсатында, онда орыстардың отаршыл әкімшілік-территориялық басқару жүйесін құрумен айналысты (Жақыпбек, 1999:4).

Жетісу өлкесіне қарай басқыншылық саясатын күшейтуге дайындалған патша өкіметі 1831 жылы Аягөз округын ашады. Аягөз округының ашылуы орыстардың Жетісу өлкесіне ең алғаш аяқ басуы болып табылады. Олар осы округты өлкедегі ең мықты тірек орнына айналдыра отырып, бүкіл Жетісу өлкесіне орыс билігін орнатуға ұмтылды (Қойгелдиев, 2014:24). Бірақ Кенесары Қасымов бастаған қазақтардың ұлт-азаттық қозғалысының Жетісу өлкесіне ауысуы, Аягөз округының көтерілісшілерді басып-жаншуға келгенде әлсіз екенін, Ұлы жүз қазақтары кез-келген уақытта орыс билігінен шығып кете алатынын байқатты. Оның үстіне К. Қасымов бастаған қозғалыстың Ұлы жүздің жеріне қарай өтуі патша әкімшілігін одан әрі қобалжытты. Өйткені патша өкіметінің Жетісу өлкесінде Аягөз округынан басқа К. Қасымовтың қозғалысын түншықтыратын бірді-бір бекініс немесе тірек орындары болмады. К. Қасымовтың қозғалысын жою үшін Жетісу өлкесіне жіберілген орыстардың жазалаушы әскери күштері түк бітірмей, кейін қайтып келіп жатты. Оған қоса Ұлы жүз қазақтарының К. Қасымовтың қозғалысына жаппай қосылуы патша өкіметін қиын жағдайда қалдырып, Жетісу өлкесін отарламақ болған жоспарына үлкен қауіп төндірді (Қасымбаев, 1993:79). Алайда Кенесары ханның ұлт-азаттық қозғалысының жеңіліске ұшырауы патша өкіметіне Жетісу өлкесін жылдам жаулауға мүмкіндіктер береді. Өйткені орыс әкімшілігі Кенесары қозғалысынан біраз сабақтар алған болатын. Соның бірі Жетісу өлкесіне нық табан тірмей және әскери-әкімшілік орындарын ашып, мықты қорғаныс жүйесін жасамай Ұлы жүз қазақтарын іс жүзінде бағындыру мүмкін еместігін көрсетіп берді. Ресей патшалығы осы кемшіліктерді түзету үшін Жетісу өлкесіне бекіністер салу, шекараны бойлай орыс казактарын қоныстандыру, әкімшілік реформалар жүргізу сияқты бірнеше әскери және саяси шараларды жүзеге асырады. Осындай шаралардың қатарына 1822 жылы Сібір генерал-губернаторы Сперанскийдің қазақ даласын билеу жөніндегі «Жарғысының» негізінде Ұлы жүз жерінде сыртқы округты ашу да кірді (Абенова, 2019:21). Оған 1845 жылы Ұлы жүз қазақтарының наймандар мен орыстардың қысымына шыдамай округ ашуына келісім берген құжаты негіз болады (ҚР ОМА, 1669:14).

Осыған байланысты Қапал бекінісі салынысымен 1848 жылы тікелей Ұлы жүз қазақтарымен айналысатын «Ұлы жүз қазақтарының Приставы» деген атпен белгілі әскери-әкімшілік бекінісі ашылады. Е.Б.Бекмахановтың еңбегінде мынадай анықтама берілген: «Өзінің стратегиялық мақсатын көздеген патша өкіметі Ұлы жүз жерінде әскери бекіністер мен сыртқы округтерды құрады. Осы кезде 1846 жылы тамызда Қапал бекінісінің салынуы оның иеленген позициясын күшейте түседі. Қапал бекінісі бірте-бірте патша өкіметінің Іле өлкесіне шабуыл жасайтын тірек орнына айналады... Қайтадан қосылған Ұлы жүзге өкімет 1848 жылы «Ұлы жүз қазақтарының Приставы» деген қызмет құрып береді. Ол тікелей Батыс Сібір генерал-губернаторына қарайтын (Бекмаханов, 1957:133-134). 1848 жылы Ұлы жүздің үстінен бақылауды күшейту үшін Приставты тағайындауы Ресейдің Жетісу жерін, жалпы Ұлы жүз қазақтарының тәуелсіздігін біржола жойып, одан ары Орталық Азия кеңістігін иеленуге шындап кірісіп кеткендігін көрсетті. Приставтың негізгі қызметіне төмендегідей міндеттер жүктелді:

- 1) Ұлы жүз руларына жан-жақты бақылау жүргізу;
- 2) қазақтардың ішіндегі төре-сұлтан, би мен батыр және басқа да беделді игі жақсыларымен орыс билігіне тиімді байланыс орната отырып, қазақтардың арасындағы өзгерістерді, іс-әрекеттерін бақылауға алу;
- 3) жергілікті тұрғындардың арасындағы түрлі әскери қамалдардың құрылыстарына басшылық жүргізу және оларға ыңғайлы орындар табуу;
- 4) Приставтың ішінде және басқа да орындармен сауда қатынасына мүмкіндік жасау;
- 5) шекараны қорғау.

Приставтың ең басты міндеті алдымен, билігіндегі әскери бөлімшесіне қамқорлық жасау, оның күнделікті қызметтерін қамтамасыз етуден тұрды. Бұл айтылғандарға қосымша Приставка мемлекеттік қызметке қатысты құпия іс қағаздарын жүргізу, сондай-ақ оған шекарада орналасуына байланысты өз статусы шеңберінде дипломатиялық міндеттерді атқару да жүктелді. Сонымен қатар, патша өкіметінің Ұлы жүз Приставын тағайындаудағы мақсаты, біріншіден, Жетісу өлкесін Ресейдің орталық губернияларынан шаруалар мен Сібірден қазақтарды әкеліп қоныстандыру арқылы отарлау; екіншіден, Ташкент, Қоқанд, Қашқар және Құлжа сияқты елдермен сауда-саттық жүргізетін жолдарды бақылауға алып, орыс көпестерінің жағдайын жасау, олардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету; үшіншіден, көрші мемлекеттерде болып жатқан жағдайлар туралы мәліметтер жинап, барлау қызметін ұйымдастыру; төртіншіден, Қазақстан мен Орта Азияға шабуыл жасайтын әскерлерді шоғырландыру және тағы басқалар болды. Патша өкіметі Ұлы жүз қазақтарына бақылау жасайтын Приставтың басшылығына патша әкімшілігінің сенімінен шыққан майор Врангельді тағайындайды. Оның қарамағындағы Жетісу әскери тобы деп аталатын құрама бөлімге Қапалда тұрған Абакумовтың жүздігінен басқа Қарқаралыдан 62 казак, Аягөзден старшина Нюхаловтың 38 казагі беріледі (ҚР ОМА, 2931:3-9).

Приставтың жанына Ұлы жүз қазақтарының билеушілерінен үш аға сұлтанды бекітіп береді. 1847 жылы 17 шілдеде Жеке Сібір корпус командирі шекара бастығы А.Вишневскийге мына жағдайды баяндайды: «Граф Нессельродтың патшаға жіберген баяндама хаты бойынша Ұлы жүз қазақтарының сұлтандары Сүйік Абылайханов, Әли Әділов, Әкімбек Құланов және Рүстем Әбілпейізовтер өз руларын басқару үшін аға сұлтандыққа тағайындалды. Оларға да Орта жүздің аға сұлтандары сияқты жылына 343 сом күмістей ақша көлемінде жалақы төленетін болады. Осыған байланысты, Сіз Қызылағашқа барысымен олардан орыс шенеунігінен алғандай ант қабылдаңыз. Хатымды аяқтай отырып Сізден өтінерім, Рүстем сұлтанға ерекше назар аударыңыз. Ол өз ісімен Ресейге адалдығын әлі дәлелдеген жоқ. Егер де қажет деп тапсаңыз оны аға сұлтандыққа тағайындамай-ақ қойыңыз. Оған тек алтын медаль беріп көңілін ауласаңыз болғаны» (ҚР ОМА, 1669:106-107).

Яғни, патша өкіметі аға сұлтан лауазымына тек сенімнен шыққан, Ресей билігін жүзеге асыратын казак билеушілерін ғана қойған. Өйткені олардың тікелей міндетіне Ұлы жүз қазақтарының арасында тыныштық орнату, ел ішіндегі азаматтық істерді билердің көмегімен дәстүрлі қабылданған әдет-ғұрып бойынша шешіп отыру және орыс әкімшілігінің түрлі шараларына өз руларымен көмектесу кірді. Жетісуда орыс үстемдігін нығайтып, Ұлы жүз қазақтарына бақылауды күшейту және оларды қоқандықтардың ықпалынан айыруды көздеген Ресей империясы Тойшыбек бекінісі алынысымен, Ресей сыртқы істер министрі Нессельрод Батыс Сібір генерал-губернаторына Іленің арғы бетіне өз бекіністерін салып, орыс билігін баянды ететін шаралар жасауды бұйырады. Осыған байланысты, Батыс Сібір генерал-губернаторы Гасфорд әскери министрге жолдаған №13 мәлімдемесінде былай дейді: «Қазіргі уақытта Ертіс бойынан өткен Сібір байланыс жүйесін Іле мен Шу өзендерінен өтетін шекараларымызға жақындатпай қазақ даласында тәртіп пен тыныштықты және империя иеліктерінің қауіпсіздігін қамтамасыз ете алмаймыз. Сондықтан бұл жүйелерді қорғау үшін Іле өзенінің бойында мықты бекініс салуымыз керек. Бекіністің орны Қашқария және Қоқандқа баратын жолдардың қиылысында орналасқаны жөн деп санаймын. Аталған мекенге толық орналассақ, онда Ұлы жүз қазақтарын уысымыздан шығармаймыз» (Серебренников, 1913:28). Жетісу өңіріндегі патшалық Ресейдің бақылауын күшейтуді мақсат еткен Батыс Сібірдің генерал-губернаторы Гасфорд аймаққа бекініс тұрғызып қана

қоймай, бұл өңірге Ұлы жүз қазақтарының Приставын әкеліп, оның қасында әскер күштерді ұстауға нұсқау береді. Осы бұйрықты жүзеге асыруда 1853 жылы жазда Қапалдан түпкі мақсаты Іле өзенінің арғы жағына нақты орын болатын қамалдың орнын белгілеу болған майор Перемышльский бастаған басқыншылардың жүз жаяу әскері және екі жүздік казактар патшалық Ресейдің билігіне өткісі келген қырғыз манабы Ормон Ниязбековтың өтінішін қабылдау үшін жолға шығады (РФ ООМА, 239:11). Іле өзенінің арғы жағына өткен басқыншыларға қарсы қазақтар көтеріледі. Жетісудағы қазақтардың орыс әскеріне деген қарсылығының үдегені соншалықты, Перемышльский казактардың бір бөлігімен Есік өзенінің жағалай отырып, Қаскелең мен Шамалғанның батысына шығып, Ұзын Қарғаштің жағалауына жорықтар ұйымдастырып, Ұлы жүз руларының малдарын тартып алуға көшеді. Перемышльский осыған байланысты жоғары тұрған басшыларына былай деп мәлімдейді: «бізді тек Ұлы жүз руларының игі жақсылары ғана қолдады, ал жалпы жергілікті тұрғындар бізге жаулық ниет танытты» (Леденев, 1908:75-76).

Ұлы жүз руларын «тыныштандыра» отырып, Алатаудың солтүстік бөлігін, Талғар, Үлкен және Кіші Алматы, Қаскелең, Қарғалы мен Шамалған деген жерлерді аралаған Перемышльский, стратегиялық және экономикалық жағынан Кіші Алматының сол жағалауындағы Ұлы жүз руларының Алматы деген қонысын ыңғайлы көреді. 1853 жылы 8 тамызда Перемышльский Гасфордқа мынадай мәлімет жасайды: «Біз, инженер-поручик Александров екеуіміз бірінші және екінші Алматының аралығындағы алқапты аралағанымызда орман мен шалғынға өте бай, егінге арналған арықтары бар бұл жер Талғар мен Есіктен асып кететініне сенімді болдық. Сондықтан Алматы болашақ қонысымыз болады деп шештік. Сонымен қатар, бұл қонысқа орналассақ, онда дулаттардың ең бай жайылымдары мен егіндіктері біздің қолымызға өтеді» (Горячева, 1956:103). 1854 жылы патша әскерлері Алматы деп аталатын Ұлы жүз руларының ежелден келе жатқан қонысының орнына Верныйды салады (Абашин, 2018:72).

Осылайша Жетісу өлкесін Ресей империясы жаулап алғаннан кейін, Батыс Сібірдің шекарасы кең көлемде ұлғаяды да, патша өкіметі қазақтарды басқаруды оңайлату мақсатында 1854 жылы 19 мамырда Сібір қазақтарын екі облысқа - Сібір қазақтарының облысы және Семей облысына бөледі (Материалы, 1960:186). Семейге облысына тікелей бағынған Ұлы жүз Приставының қасынан Қапал әскери дуаны жасақталып, соған дейін станица аталған Қапал бұдан былай округтық қала мәртебесін алады. Осымен бір мезгілде Ұлы жүз жанындағы Пристав тікелей Жеке Сібір командиріне емес, Семей облысын басқарған әскери губернаторына бағындырылды. Тек ерекше жағдайда ғана Пристав Батыс Сібірдің генерал-губернаторы мен корпус командиріне тікелей шықты (Сапарғалиев, 1966:16). Сонымен қатар патша өкіметі басып алынған Жетісу өлкесі әскери жағынан маңызды стратегиялық плацдарм болғандықтан, ондағы әскери-әкімшілік жүйесін күрделендіре түседі. Ресейдің өлкедегі мемлекеттік басқару жүйесі бірнеше отаршылдық мақсаттарды көздеді, біріншіден, әскери әкімшілік басқару құралдарын қайтадан құру және олардың өлкедегі билігін күшейту; екіншіден, өлкені өзінің ішкі өнеркәсібі және басқа да сұраныстарына қажет арзан шикізат көзіне айналдыру; үшіншіден, өлкеге Ресейдің губернияларынан шаруалар мен казактарды әкеліп қоныстандыру және отарлау; төртіншіден, өлкені болашақта Орта Азия мен басқа да Азия елдеріне шабуыл жасайтын стратегиялық орынға айналдыру. Бұл жерде Англия үшін Герат провинциясы қандай маңызды болса, Ресей үшін Жетісу өлкесі сондай маңызды алаңға айналды. Сондықтан 1856 жылы 3 қарашада Сенаттың №31093 жарлығы бойынша Ұлы жүз қазақтарының приставы өзгертіліп, Алатау округы және Ұлы жүз қазақтарының бастығы деген атаумен орыстардың ерекше әскери-әкімшілік орыны құрылады (Крафт, 1898:237). Алатау округының батысында Қаратал өзенінің сағасынан басталып, Балқаш көлінің оңтүстік шетін қамтып, одан әрі Шу өзенінің бас жағына дейін, ал шығысында Нарын өзенінен бастап, Қытай шекарасына дейінгі жерлерді алып жатты. Оның жер көлемі 152-277 шаршы верстты құрады (Бекмаханова, 1980:157). Округтың оңтүстігі мен солтүстігіндегі шекаралар көп уақытқа дейін анықталмады. Алатау әскери-әкімшілік округіне қауіп төнетін болса, батысындағы Лепсі өзенінің бойымен өткен Аягөз сыртқы округы және шығысындағы Лепсі және Қаратал мен Көксу аралығында орналасқан Қапал әскери округы кез-келген уақытта көмекке әскери күш жіберуге дайын тұрды. Сонымен қатар, Ресейдің Сыртқы істер министрлігінің Азия департаменті мен Сібір комитеті Батыс Сібір генерал-губернаторы Дюгамель дайындаған «Алатау округын басқару жөніндегі Ереже» атты жобаны талқылап, оны орыс патшасы II Александр 1862 жылы 25 желтоқсанда бекітеді. Бұл Ереже бойынша Алатау округіндегі әскери және азаматтық биліктің барлығы округ бастығының қолына шоғырланады. Өлкені отарлауға жол аша отырып, округ бастығы мұндағы тыныштық пен тәртіпті, қауіпсіздікті сақтауға міндеттелді. Ереженің 23-бабына сәйкес, ол аймақтағы отарлық тәртіпті бұзғандарды өзі басқарып отырған жерлерден қуып жібере алды (ҚР ОМА, 177:1-2). Ереже бойынша жаңа құрылған округ Семей облысының құрамына кірді. Округ бастығының жанынан Алатау округтық басқармасы құрылады. Оған бастықтың өзінен басқа оның көмекшісі, іс жүргізушісі, 2 аудармашы, 2 кеңсе хатшысы, үш аға сұлтан, Ұлы жүз қазақтарынан депутат және бастықтың адъютанты енді. 1862 жылғы «Ережеде» округ бастығына полковник шенінен төмен емес орыс офицерлері ғана тағайындалды. Мұның өзі патша өкіметінің округке ерекше қызығушылық танытқанын көрсетеді (Крафт,

1898:237). Округ бастығының көмекшісі болып азаматтық немесе штаб және аға офицерлік лауазымы бар орыстар қойылды. Ол бекіністі басқарып, Верный қаласындағы құрылыстарды жүргізіп, азаматтық сот шеңберіндегі қылмыстық істерді тергеу жұмысымен айналысты. Ұлы жүз қазақтарынан депутатты сұлтаннар өз тарабынан сайлады, ал ол өз кезегінде үш аға сұлтан арасындағы байланысты реттеп отырды, сондай-ақ қазақ қоғамын округ бастығымен жалғастырушы міндетін де атқарды. Қазақ қоғамына қатысты сот-тергеу жұмыстары осы депутат арқылы жүргізілді. Дегенмен, 1867 жылы енгізілген әкімшілік реформаларына дейін Ұлы жүз жерінде қазақ қоғамының ішкі өміріндегі негізгі тұлға – аға сұлтан болды. Сібір комитетінің аға сұлтандарды сайлау туралы 1855 жылғы 23 ақпанда қабылдаған №29069 ереже бойынша аға сұлтандыққа генерал-губернатордың мақұлдауымен офицерлік шені бар және марапатталған сұлтандар немесе орыс әкімшілігіне ерекше «қызмет» жасаған билер үш жыл мерзімге сайланды (Крафт, 1898:230-262). Қызмет бойынша округ бастығы Семейдің генерал-губернаторына бағынғанымен, төтенше жағдайда тікелей Батыс Сібір генерал-губернаторы және Жеке Сібір корпусының командирімен байланыс жасауына құқық берілді. Оның міндетіне сондай-ақ, жергілікті халықтың өміріне қатысты негізгі мәселелерге араласып отыру жүктелді. Округ бастығының «қызметі» сонда, ол сол уақыттағы Жетісу өлкесіндегі қазақ-қырғыз руларының арасындағы барымта, жер дауы, жесір дауы, руаралық жанжалдар және тағы басқа келеңсіз жағдайларға араласып, көбінесе өзі қолдап отырған. Әсіресе, бір руды екінші рудымен араздастыру, бір рудың малын екінші ру арқылы барымталау, қазақ руларын қырғыздарға айдап салу немесе керісінше әрекет жасау оның күнделікті тіршілігіне айналған (ҚР ОМА, 491:62). Оған қоса округ бастығы орыс билігіне қауіп төндіруі мүмкін-ау деген қазақ билеушілерін де ерекше қадағалап, мүмкіндігінше олардың билігіне шектеу қойып отырған (ҚР ОМА, 33:72). Сонымен қатар, Алатау округының әскери әкімшілігі патша өкіметінің билігін мойындамаған немесе өздерін қолдаудан сәл бас тартқан және әскери күштер үшін қажетті көлікпен, тамақ өнімдерімен, жұмыс күшімен, мал азығымен және басқа да көптеген қажетті дүниелермен қамтамасыз ету жөніндегі тапсырмаларды уақытылы орындамаған қазақтарды қатаң жазалап отырған (Терентьев, 1906:258).

Округ бастықтары патша өкіметінің отаршылдық саясатын іске асыруда барлық күшін сала отырып, қарсы шыққан қазақ руларын қатаң жазалауда түрлі шараларды қолданған. Оны Алатау округының бастығы Колпаковскийдің жергілікті рулардың билеушілеріне жіберген жазбасында: «Мен сендерге ескетемін, қарамағындағы халықтың қару ұстауларын тоқтатыңдар. Егерде солардың біреуі қарумен қолға түссе, соны аяусыз қатаң жазаға тартамыз. Қазіргі таңда бүкіл Жетісу өңірі әскери жағдайда тұрғандықтан, жергілікті тұрғындар патша билігіне қарсы шықса, онда оларды арнайы әскери сот қарап, оларды табан астында атып тастаймыз» делінеді (ҚР ОМА, 402:11). Бұдан бөлек Алатау округының бастығы Колпаковский Ұлы жүзге кіретін шапыраштылардың 1860 жылы өткен Ұзынағаш соғысы кезінде қоқандықтардың жағында орыстарға қарсы соғысқаны және Іле көпірін шабуылдап, орыстардың жинаған шөптерін түгін қалдырмай өртегенін ұмытқан да, кешірген де емес. Сондықтан шапыраштылардың батыры Сұраншы мен Нұрбота биге былай деп хат жібереді: «Шапырашты руының қазақтары қоқандықтарға қосылып, бекер қатынасқа түсті, енді сол қылықтары үшін толық сазайларын тартады» (ҚР ОМА, 402:3). Алатау округының бастығы Колпаковский Жетісу өңірінде патша билігін тұрақтандыру жолында көптеген айла-амалдар жасаған. Оған күзде қырғыздың солты руын басқарған манап Жәңгірге мынадай мағынада хат жазады: «Сен және сенің қарамағындағы солтыларға үйлерінен шықпау жөнінде қатаң түрде бұйрық беремін. Оны орындату мақсатында сенің інің мен балаңды Пішкек қамалын басып алғанша кепілдікке аламыз. Егер де солтыларын өздерінің қару-жарақтарымен біздің орнатқан билік пен тәртіпке қарсы шықса, онда сенің туысқандарыңды дереу дар ағашына асып қоямыз» (ҚР ОМА, 50:47). Сондай-ақ, патша билігі орнатқан тәртіпке қарсы көтерілген Ұлы жүз қазақтары мен қырғыз руларын Алатау округының бастығы Колпаковский басқарған отаршыл әскерлер жаппай қырғынға ұшырататын. Атап айтқанда, 1864 жылы көктемде қоқандықтар жағына шығып кетуі мүмкін деген оймен малдарының әлсіздігінен қыстаудан шыға алмай тұрған қырғыздардың бейбіт отырған руларының ауылдарына старшина Бутаковтың басқаруымен 2 ракеталық қондырғысы бар 200 казакты жазалау үшін жіберген (ҚР ОМА, 188:2). Өлкедегі отарлық жүйені және жергілікті тұрғындарға бақылауды күшейту үшін патша өкіметі Алатау округында полиция мекемесін ашуды жөн көреді. Патша өкіметінің Жетісу өлкесін полициялық бақылауға алуы, империялық мүддеден туындап, отарлық саясаттың келесі бір қадамына аяқ басты. «Патша өкіметі, - деп жазды Г. Сапарғалиев, - өз отарларында, әсіресе, Қазақстанда қатал полициялық тәртіп орнатты. Оның далалық облыстар мен Түркістан өлкесін басқару туралы шығарған барлық заңдары басынан бастап аяғына дейін полициялық негізге сүйенді» (Сапарғалиев, 1966:21). Алатау округіндегі полициялық бақылау қызметі өлкені отарлаудағы аса маңызды құралдардың біріне айналды. Оның міндетіне азаматтық және әскери мәселелерді атқару, қамауға алғандарды бақылау, әкімшілік және шаруашылық істер кірді. Полициялық қызметтің басшылығына әскери адам капитан Былинскийдің тағайындалуы полициялық қызметтің негізгі мақсатын айқындаған еді (ҚР ОМА, 63:3).

Жоғарыда аталған қызметтерден басқа бұл округтың әскери әкімшілік орындарына мынадай міндеттер жүктелді: Орта Азия хандықтарында және Шығыс Түркістан мен Қытайда болып жатқан

жағдайлар туралы ақпараттар жинау, саяси және әскери барлау жасау. Атап айтқанда, Алатау округының бастығы Қытай мемлекетіне қатысты мынадай міндеттерді атқарды:

1) Ұлы жүз қазақтарын «тәртіпте» ұстап, олардың Орта Азия хандықтары мен Қытай жеріне көшіп кетуіне кедергі жасап, шекараның қауіпсіздігіне жауап беру;

2) Қоқан және Қытай қарауылдарының (шекара) экспедицияларына тосқауыл қою;

3) Орта Азия мен Қашқарға баратын керуен жолдарын бақылауда ұстап, қауіпсіздігін қамтамасыз ету;

4) Орта Азия хандықтары мен Қытай империясындағы жағдайлар туралы мәлімет жинау;

5) Округтегі әскердің дайындығын жоғары ұстап, Қоқан және Қытаймен соғыс болған жағдайда дайын тұру және кез-келген қауіптің алдын алу және тағы басқалар.

Сондай-ақ, Алатау округының бастығына Қытай және Орта Азия хандықтарында болып жатқан саяси жағдайлар туралы мәліметтерді түрлі жолдар арқылы жинап, жоғарғы басшылыққа хабарлап отыру жүктелген (ҚР ОМА, 11:1-29).

Патша өкіметі Англия, Түркия сияқты мемлекеттердің Орта Азия мен Шығыс Түркістанда жүргізген іс-әрекеттерін де Алатау округы арқылы бақылауда ұстаған. Жалпы алғанда, патша өкіметі Алатау округын Шығыстағы барлау орталығына айналдырған. Оны көптеген архив құжаттары растайды (ҚР ОМА, 167:24).

Сонымен қатар Ресей империясы Жетісуға Орта Азияға баса көктеп кіретін мол әскерлерді жинастырды және олардың қару-жарағы мен азық-түлік қорын құрып, жүктерді таситын көліктерді жасақтады. XIX ғасырдың 50 жылдарында Ресейдің Алатау округіндегі қарулы күштері тұрақты және казак әскерлерінен тұрды. Алатау округы бастығының қайта-қайта беріп отырған хабарларына сүйенсек, онда Жетісудағы әскер мен соғыс құрал-жабдықтарының саны үнемі көбейіп отырған (ҚР ОМА, 41:5-20).

Патшалық Ресей әскерлерінің бүкіл Орта Азияны басып алу үшін Алатау округында орналасуы Жетісудің жергілікті тұрғындарын көптеген қиыншылықтарға әкеп соқтырды. Себебі патша әскерлерінің барлық құрал-жабдықтарын таситын жүк көліктері, олардың азық-түлігі мен жем-шөптері қазақтардың міндетіне жүктелді (ҚР ОМА, 227:11).

Жетісуге еніп, өлке үшін Кенесары, Қоқан хандығы және Қытайдың ықпалымен күрес жүргізген Ресей империясы қазақтар мен қырғыздардың билеуші тобына арқа сүйенуді көздеп, оларға рға шен-шекпен мен сый-құрметті молынан таратуға көшеді. Мысалға, қырғыздың игі жақсылары Қ. Таштамбеков, Қ. Әлібеков және А. Шаловқа Кенесары ханды өлтіруге қатысқаны үшін алтын және күміс медальмен, болыс басқарушысы Ноғайбай Дәулетбақовке патша әскеріне көлікпен көмектескеніне құрмет қағазымен марапаттаса, ал Әулиеатаны басып алуға қатысқанына прапорщик әскери атағын, ал сұлтан Құтан Сұлтанбековке Пішпек бекінісін алуға қатысқанына үлкен алтын, Әулиеата үшін үлкен күміс медаль, қырғыз бен Ұлы жүз руларының арасындағы даулы істерді шешуге арналған Тоқмақта өткен съезде белсенділік көрсетіп, патшалық Ресейдің саясатын қолдағаны үшін прапорщик әскери шенін береді (Қойгелдиев, 2004:76-77).

Мұнымен қатар, Алатау округының әскери басшылығы Ресей империясының билігін мойындағысы келмеген, болмаса патша өкіметін қолдаудан бас тартқан немесе орыс әскерлерін жүк көлікпен, азық-түлікпен, жұмыс күшімен және басқа да түрлі қажеттіліктермен қамтамасыз етуден бас тартқан қазақтарды қатаң жазалауды жүзеге асыратын. Мысалы, М.А. Терентьев жазғандай: «...олардың бұрынғы қоныстанған жерлерінде жайылымның жеткіліксіз болуына байланысты, біздің жеріміздегі қыстауға көшіп келді. Сол қазақтарды жазалау үшін біз бұл жағдайды дереу пайдалана қойдық» (Терентьев, 1906:258).

Ресей империясының жергілікті әкімшілігі Ұлы жүз руларының игі жақсыларына қаншама рет достық пиғылын танытып, түрлі сыйлықтармен марапаттағанымен, іс жүзінде оларға ешуақытта сенімділік білдірмеді (РФ ООМА, 112:1).

Қазақ билеушілеріне күдікпен қараған Батыс Сібірдің генерал - губернаторлары Алатау округындағы жергілікті әскери-әкімшілігіне Жетісудағы қазақтар мен қырғыз игі жақсыларының үстінен бақылауды және мүмкіндік болса бір-біріне айдап салу жөнінде қайта-қайта бұйрықтар береді. Мәселен, Батыс Сібір генерал-губернаторы Гасфордтың округ бастығы Колпаковскийге жасаған күпия бұйрықтары Ұлы жүз қазақ билеушілерінің мықты қадағалауда тұрғанын ашады. Мұндай бұйрықтардың бірін нақты ашып көрсетсек, онда былай жазылады: «Герасим Алексеевич, өкінішке орай Сіз Діқанбай, Андас пен Әшекей билерді мүлдем босатқан екенсіз. Оларды абақтыдан шығармау қажет еді. Амал нешік, өткен іске өкіне алмаймыз. Ендігі Сізге айтар нұсқауым, бұл қазақтардың сыртынан аңду қиыншылық туса да, қатаң қадағалауға алыңыз. Егер мамырда қоқандықтар тағы да іске көшіп, біздің иеліктерімізге басып кірсе, оларды дереу аманат ретінде тұтқынға алыңыз» (ҚР ОМА, 33:43).

Ал келесі бір бұйрығында Батыс Сібірдің генерал - губернаторы Алатау округының бастығына күдік туғызған кез-келген қазақ билеушілерін тез арада тұтқындауға бұйрық береді. Осыған байланысты

Гасфордтың Колпаковскийге шұғыл жіберген бұйрығында былай делінген: «Сізге жазған алдындағы менің нұсқауымда айтып едім, қазір де соны қайталағым келеді. Қоқандықтармен қатынас жасаған қазақтарды іздеу керек. Андас, Әшекей, Диканбай билерді күдік келтіргені үшін қамауға алып, басқалармен бірге Қапалға жіберіңіз. Сұраншыны да экспедицияға шығатын әскердің құрамына кіруге мәжбүрлеп, қатан қадағалауға, бауырын аманатқа алыңыз. Егерде осылай жасасаңыз Сұраншы еш жаққа кете алмайды. Мүмкіндігінше Ұлы жүз ру басшыларының арасында түрлі алауыздықты қоздырыңыз. Сонда ғана сіз опасыздарды табасыз» (ҚР ОМА, 50:10).

Сондай-ақ Батыс Сібірдің генерал - губернаторы Алатау округының бастығына патша билігіне қатер төндіреді ау деген ру басшылары мен билерді ерекше бақылап, қолдан келгенше олардың ықпалына шектеу қою керетігін ескертеді. Гасфордтың Колпаковскийге жіберген мына нұсқауында былай дейді: «Көшпенділер қатал шараны қолдануды қажет етеді. Бұлар жақсылық жасағанды түсіне бермейді. Сұлтан Әли көтерілістап жүрген басшысы. Ол баяғыда қамалуы керек еді. Енді уақытың болған соң тек кінәлілерді қамап, Әли сұлтанға біраз уақыт тиіспеңіз. Егер Бақтайыр қауіпті болса, оны Верныйға шақырып, тұтқынға алңыз. Қауіпті, опасыз болса Тазабекті де қамаңыз. Қамбар мен Тіленшіге келгенде өте сақ болыңыз. Өйткені жалайырлар әлі берілген жоқ. Егер олар да опасыздық жасап, қамауға алынуы керек болса, подполковник Гриненко екеуің келісіңіз. Орта жүз бен жалайырлардың арасын қайтадан араздастыру үшін Орта жүзден екі делдал шығып, жалайырлармен жанжалдассын. Арада дау туғанда Орта жүзбен келіссөз жүргізесіңдер деп оларды Қапалға шақырып, сол жерде қамаңыздар. Бұл жабайыларды билікте ұстау үшін олар бір-бірімен үнемі жанжалдасып отыруы керек. Олардың дұшпандығы бізді күшейтеді. Бұғы мен дулаттардың арасындағы дауларды қайтадан бастасақ одан да пайдалы болар еді. Сатқындарды жазалаған соң қазақтарға ауылдарды тонауға рұқсат ет. Тегін олжа қазақтарды тартады» (ҚРОММ, 33:72).

Әли Сұлтанмен бірге Гасфорд Тезекті ең қауіптілердің қатарына қосады. «Тезекке мұқият қараңыз», - дейді Гасфорд, - оның әрбір қимылын қадағалап, маған хабарлаңыз» (ҚР ОМА, 33:18).

Округ бастығына аталған билепушілерді бақылауды тапсырған Гасфорд оларды бір-біріне айдап салуды дұрыс көріп, Колпаковскийге мынадай бұйрық береді: «Ұлы жүз қазақтары мен қырғыздарға жүргізген саясатыңыз туралы бір-екі нұсқау бергім келеді. Соңғы оқиғалар дулаттардың сенімсіз екенін көрсетті. Басты кінәлілер – мұсылман фанаттарының Әли сұлтанға тигізген әсері және оны басқаларға таратуы. Сондықтан Тезектің беделін оның беделіне қарсы қойыңыз. Ол үшін Тезекті түрлі сылтаулармен марапаттап, ерекше көңіл бөліңіз. Сонда Әли сұлтан қызғанып, Тезек екеуінің арасында жанжал туады. Негізі Әли сұлтанға қарсы шыққандарды қолдаңыз. Осы мақсатта дулаттармен қақтығысқа түскен бұғыларды қолдаңыз» (ҚР ОМА, 50:110).

Батыс Сібір генерал-губернаторының бұйрығы бойынша іс-әрекет жасаған Алатау округының бастығы Колпаковский Ұлы жүз қазақтарының билеушілерін бір-біріне қарсы қоюда үлкен алғырлық танытып, Омбы басшылығының ойынан шықты. Алатау округының бастығы Колпаковскийдің шеберлігі сонда, ол сол кездегі Жетісу өңіріндегі Ұлы жүз қазақ рулары мен қырғыздың арасындағы барымта, жер, жесір сияқты руаралық даулар мен тағы басқа келеңсіз жанжалдарға араласып, көп жағдайда оның көпшілігін өзі қолдан жасап отырды. Соның ішінде, бір тайпаны екінші тайпамен жауластыру, бір рудың малдарын екінші руға барымталату, қазақ-қырғыз руларын бір-біріне айдап салу сияқты оқиғалар оның күнделікті өміріне айналды. Архив құжаттарына сүйенсек, жоғарыда аталған оқиғаларды дәлелдейді. 1862 жылы 2 ақпан айында Колпаковскийге жазған Аблез сұлтанның хатында былай делінеді: «Мен қырғыздар руларына жүздеген жігіттерімді барымтаға жіберіп, қырғыздардың біраз малдарын олжалап еш шығынсыз аман-есен оралды. Сұлтанбектің ұлы Қотан 200 жылқыны барымталап кетіп еді, бірақ ботпайлар кері қайтара алды» (ҚР ОМА, 491:62). Алатау округының бастығы Колпаковскийдің бұйрығын мүлтіксіз орындаған Аблез сұлтан Ресей империясының билігін мойындаудан бас тартқан Ұлы жүз және қырғыз руларына қайта-қайта барымталар ұйымдастырып, мазаларын алумен болған.

Алатау округының бастығы Колпаковский қырғыз руларына Аблезден басқа да сұлтандар мен билер қазақтарды аттандырып, малдарын барымталатып тұрған. Мәселен, қырғыз манаптарының мына шағымында былай делінеді: «Орыс бастығына Жанғараш, Сұлтанай, Байтық, Құршыдан. Екі аяқтыға сауда жоқ, төрт аяқтыға оралу жоқ деп бізге бұйырдыңыз. Осы уақыттан бастап Күнту 200 жылқыны, содан соң Қашай 250 жылқыны алдына салып айдап кетсе, егін орып жатқанда қашқарау Қышан 300 жылқымен бірге 40 егіншіні байлап алып кетіп, құлдыққа апарып сатқан. Сұлтанай 750 жылқыны барымталап жатқанда қолға түсіріп едік, бірақ Сіз бұйырғаннан кейін енді тыныштық орнайтын шығар оны серіктерімен қоса босатып жіберіп едік, бірақ артынша Әділ мен Қазыбек шауып келіп 250 жылқыны, Ақтыбай мен Нұрбай 80 жылқыны барымталап кетті» (ҚР ОМА, 491:10).

Жетісудағы жергілікті патша әкімшілігінің айдап салуымен барымташы қазақтарға қырғыздар да барымтамен жауап беріп, Ұлы жүз қазақтарының малдары мен адамдарын айдап кетіп отырған. Сондай жағдай орын алған кезде жергілікті патша билігі қырғыз манаптарын әскермен қорқытып, қазақтардың айдалып кеткен малдары мен адамдары қайтарылатын да, оларды мал айдап келуге қырғыздарға қарай

қайтадан жорыққа жіберетін. Осыған байланысты Алатау округының бастығы Колпаковский Сүраншы батырға былай деп хат жазады: «Қырғыздардың қолына түскен туыстарыңыз Шынасыл және Сыпатай мен барымталанған малдарыңды қайтару жөнінде қатал түрде билеушілері Әділге хат жібердім. Оны орындаған соң Аблез, Сарыбай мен Базарбек болып жиналып, жағдайдың ыңғайына қарай қырғыздардың манабы Әділден қалай кек алу керектігі жөнінде бұйрық аласындар» (ҚР ОМА, 491:19).

Алатау округының бастығы Колпаковскийдің Жетісу жерінде патша билігі мен отаршыл тәртібін орнатуда тым шектен шығатын. Мысалы Колпаковский 1861 жылы қыста қырғыздардың сарыбағыш руларына шапқыншылық жасау үшін жасаул Бутаковтың басшылығымен казактардың үш жүздігін жібереді. Нәтижесінде сарыбағыштардың ауылдарын казактар түгін қалдырмай тонайды. Алатау округ бастығының қатыгезділікке барғаны соншалықты, ол сарыбағыштардың әйелдері мен балаларын шапқыншылыққа қатысқан казактарға олжа ретінде үлестіріп береді. Осылайша ол қырғыздарды казактардың бітіспес қас жауына айналдыруды маұқсат етеді. Бірақ Колпаковскийдің шектен шыққан ісін құптамаған Гасфордтың өзі қолдамай оған сөгіс жариялап, олжаға алынған әйелдер мен балдарды қырғыздарға қайтарып бергіздіреді (ҚР ОМА, 34:3).

Жалпы алғанда Жетісудағы патшаның жергілікті әскери билік орындарының мақсаты біріншіден, өлкедегі сұлтандар мен билердің саналы түрде ықпалын әлсіретіп, олардың іс-әрекеттері мен саясатын патша билігіне көндіру болса, екіншіден, Жетісу өңіріндегі казактар мен қырғыздардың, соның ішінде, Ұлы жүз руларын бір-бірімен жанжалдастырып, патша үкіметінің билігі мен орнатқан отаршылдық тәртібіне қарсы шығатындай күш қалдырмаудан тұрса, үшіншіден, Алатау округ бастығына ерекше билікті беру арқылы Жетісуды жеке-дара билеуіне мүмкіндік жасап, казактардың соңғы тәуелсіздігіне нүктенің қою екендігін білдірді.

Қорытынды. 1848-1867 жылдары патша өкіметінің Жетісу өлкесін отарлауға байланысты енгізілген әскери-әкімшілік орындарының қызметі негізінен отаршылдық саясаттың талап-тілегін тезірек орнықтыру мақсатында жоғары жақтан таңылған мемлекеттік аппарат болып шықты. Жетісу өлкесінде орнаған әскери-әкімшілік басқару жүйесі тікелей Әскери министрлікке бағындырылды. Ал Әскери министрлік өз кезегінде оны Батыс Сібір генерал-губернаторлығы арқылы басқарып отырды. Патша өкіметі Жетісудағы әскери-әкімшілік орындарын Ресейдің сыртқы саясатында маңызды болып табылатын көптеген халықаралық саяси мәселелерді шешуге келгенде, оны арнайы құқықпен қамтамасыз етті. Оны орыс - қытай шекарасын белгілеуде Жетісуда құрылған Алатау округ бастығының атқарған рөлінен байқаймыз. Патша өкіметінің Қоқан хандығымен арақатынасы кезінде де Алатау округ бастығы ерекше мәртебелерге ие болып, тіпті оған қоқандықтармен өз бетінше соғыс жүргізе алатын зор құқықтар берілді. Заң бойынша әскери-әкімшілік орындарына жүктелген міндеттердің ауқымының кеңдігі соншалық, оның қолына әкімшілік пен сот билігі шоғырланып, оған өлкедегі барлық әскерлер бағынды. Тіпті ол орыс билігіне бағынбаған кез-келген адамды сотсыз өлім жазасына кесуге немесе бүтіндей қазақ ауылын шабуға құқылы болды.

Әдебиеттер тізімі

Абашин С.Л., Арапов Д.Ю., Бекмаханова Н.Е. Центральная Азия в составе Российской империи. М.: Новое литературное обозрение, 2018. 464 с.

Абенова Б.С. Ресей империясының қазақ өлкесіндегі аймақтық саясаты. Ақтөбе: Жұбанов университеті, 2019. 398 б.

Бекмаханов Е.Б. Присоединение Казахстана к России. Москва: АН СССР, 1957. 342 с.

Бекмаханова Н.Е. Формирование многонационального населения Казахстана и Северной Киргизии. Москва: Наука, 1980. 280 с.

Горячева А.А. Исторические предпосылки основания города Верного // Ученые записки. КазГУ. Серия история. Алматы: изд. КазГУ, 1956. Т.20. 156 с.

Жакыпбек С.К. Бельбаева А.А. Материалы по введению русской политической системы управления в Казахстане. Алматы: Қазақ университеті, 1999. 257 с.

Зиманов С.З. Политический строй Казахстана в конце XVIII и I половине XIX веков. Алматы: АН КазССР, 1960. 296 с.

Крафт И.И. Сборник узаконений о киргизах степных областей. Оренбург, 1898. 532с.

Қазақстан Республикасының Орталық мемлекеттік мұрағаты (ҚР ОМА). 3-қ., 1-т., 11-іс.

ҚР ОМА. 3-қ., 1-т., 33-іс.

ҚР ОМА. 3-қ., 1-т., 34-іс.

ҚР ОМА. 3-қ., 1-т., 41-іс.

ҚР ОМА. 3-қ., 1-т., 48-іс.

ҚР ОМА. 3-қ., 1-т., 50-іс.

ҚР ОМА. 3-қ., 1-т., 63-іс.

ҚР ОМА. 3-қ., 1-т., 167-іс.

- ҚР ОМА. 3-к., 1-т., 177-іс.
 ҚР ОМА. 3-к., 1-т., 188-іс.
 ҚР ОМА. 3-к., 1-т., 227-іс.
 ҚР ОМА. 3-к., 1-т., 275-іс.
 ҚР ОМА. 3-к., 1-т., 402-іс.
 ҚР ОМА. 3-к., 1-т., 491-іс.
 ҚР ОМА. 374-к., 1-т., 1669-іс.
 ҚР ОМА. 374-к., 1-т., 2931-іс.
 Қасымбаев Ж. Кенесары хан. Алматы: Қазақстан, 1993. 112 б.
 Қойгелдиев М.Қ. Жетісудағы Ресей билігі (XIX ғ.-1917 ж.). Астана: Елорда, 2004. 216 б.
 Қойгелдиев М.Қ. Қазақ Елі: Ұлттық бірегейлікті сақтау жолындағы күрес (XIX ғ. – XXI ғ. басы). Алматы: Каратау КБ, 2014. 430 б.
 Леденев Н.В. История Смеречинского казачьего войска. Верный. 1908. 834 с.
 Материалы по истории политического строя Казахстана / Сост. М.Г. Масаевич. Алматы: АН КазССР, 1960. Т.1. 441 с.
 Ресей Федерациясының Омбы облысының мемлекеттік мұрағаты (РФ ООМА). 366-к., 1-т., 239-іс.
 РФ ООМА. 366-к., 1-т., 112-іс.
 Румянцев П.П. Киргизский народ в прошлом и настоящем. СПб., 1910. 66 с.
 Серебренников А.Г. Туркестанский край / Сбор материалов для истории его завоевания. Ташкент. 1913. 195 с.
 Сапарғалиев Г.С. Карательная политика царизма в Казахстане (1915-1917 гг.). Алматы: Наука, 1966. 375 с.
 Терентьев М.А. История завоевания Средней Азии. СПб., 1906. Т.3. 496 с.

References

- Abashin S.L., Arapov D.YU., Bekmahanova N.E. Central'naya Aziya v sostave Rossijskoj imperii. (Central Asia within the Russian Empire). M.: Novoe literaturnoe obozrenie, 2018. 464 s. [in Russian].
 Abenova B.S. Resej imperiyasynyn kazak olkesindegi ajmaktyk sayasaty. (Regional policy of the Russian Empire in the Kazakh region). Aktobe: ZHubanov universiteti, 2019. 398 b. [In Kazakh].
 Bekmahanov E.B. Prisoedinenie Kazahstana k Rossii. (Accession of Kazakhstan to Russia). Moskva: AN SSSR, 1957. 342 s. [In Russian].
 Bekmahanova N.E. Formirovanie mnogonacional'nogo naseleniya Kazahstana i Severnoj Kirgizii. (Formation of the multinational population of Kazakhstan and Northern Kyrgyzstan). Moskva: Nauka, 1980. 280 s. [In Russian].
 Goryacheva A.A. Istoricheskie predposylki osnovaniya goroda Vernogo (Historical background of the founding of the city of Verny). // Uchenye zapiski. KazGU. Seriya istoriya. Almaty: izd. KazGU, 1956. T.20. 156 s. [In Russian].
 Zhakypbek S.K. Bel'baeva A.A. Materialy po vvedeniyu russkoj politicheskoy sistemy upravleniya v Kazahstane. (Materials on the introduction of the Russian political system of governance in Kazakhstan). Almaty: Kazak universiteti, 1999. 257 s. [In Russian].
 Zimanov S.Z. Politicheskij stroj Kazahstana v konce XVIII i I polovine XIX vekov. (The political system of Kazakhstan at the end of the 18th and the first half of the 19th centuries). Almaty: AN KazSSR, 1960. 296 s. [In Russian].
 Kraft I.I. Sbornik uzakonenij o kirgizah stepnyh oblastej. (Collection of laws on the Kirghiz of the steppe regions). Orenburg, 1898. 532s. [In Russian].
 Kazakstan Respublikasynyn Ortalyk memlekettik muragaty. (Central State Archive of the Republic of Kazakhstan). (CSA RK). 3-к., 1-т., 11-іс. [In Kazakh].
 CSA RK. 3-к., 1-т., 33-іс. [In Kazakh].
 CSA RK. 3-к., 1-т., 34-іс. [In Kazakh].
 CSA RK. 3-к., 1-т., 41-іс. [In Kazakh].
 CSA RK. 3-к., 1-т., 48-іс. [In Kazakh].
 CSA RK. 3-к., 1-т., 50-іс. [In Kazakh].
 CSA RK. 3-к., 1-т., 63-іс. [In Kazakh].
 CSA RK. 3-к., 1-т., 167-іс. [In Kazakh].
 CSA RK. 3-к., 1-т., 177-іс. [In Kazakh].
 CSA RK. 3-к., 1-т., 188-іс. [In Kazakh].
 CSA RK. 3-к., 1-т., 227-іс. [In Kazakh].
 CSA RK. 3-к., 1-т., 275-іс. [In Kazakh].
 CSA RK. 3-к., 1-т., 402-іс. [In Kazakh].

- CSA RK. 3-k., 1-t., 491-is. [In Kazakh].
CSA RK. 374-k., 1-t., 1669-is. [In Kazakh].
CSA RK. 374-k., 1-t., 2931-is. [In Kazakh].
Kasymbaev ZH. Kenesary han. (Kenesary khan). Almaty: Kazakstan, 1993. 112 b. [In Kazakh].
Kojgeldiev M.Қ. Zhetisudagy Resej biligi (XIX g.-1917 zh.). (Russian authorities in Zhetysu). Astana: Elorda, 2004. 216 b. [In Kazakh].
Kojgeldiev M.K. Kazak Eli: Ultyk biregejlikti saktau zholyndagy kyres (XIX g. – XXI g. basy). (Kazakh Nation: Struggle for the Preservation of National Unity (XIX - early XXI centuries)). Almaty: Karatau KB, 2014. 430 b. [In Kazakh].
Ledenev N.V. Istoriya Smerechinskogo kazach'ego vojska. (History of the Smerechinsky Cossack army). Vernyj. 1908. 834 s. [In Russian].
Materialy po istorii politicheskogo stroya Kazahstana (Materials on the history of the political system of Kazakhstan). / Sost. M.G. Masaevich. Almaty: AN KazSSR, 1960. T.1. 441 s. [In Russian].
Resej Federaciyasynyn Omby oblysynyn memlekettik muragaty. (State archive of Omsk region of the Russian Federation). (RF OOMA). 366-k., 1-t., 239-is. [In Kazakh].
RF OOMA. 366-k., 1-t., 112-is. [In Kazakh].
Rumyancev P.P. Kirgizskij narod v proshlom i nastoyashchem. (Kyrgyz people in the past and present). SPb., 1910. 66 s. [in Russian].
Serebrennikov A.G. Turkestanskij kraj (Turkestan region). / Sbor materialov dlya istorii ego zavoevaniya. Tashkent. 1913. 195 s. [in Russian].
Sapargaliev G.S. Karatel'naya politika carizma v Kazahstane (1915-1917 gg.). (Punitive policy of tsarism in Kazakhstan (1915-1917 gg)). Almaty: Nauka, 1966. 375 s. [in Russian].
Terent'ev M.A. Istoriya zavoevaniya Srednej Azii. (History of the conquest of Central Asia). SPb., 1906. T.3. 496 s. [in Russian].

FTAMP 03.20.00

DOI 10.51943/1814-6961_2022_2_94

XIX-XX ғғ. АРАЛЫҒЫНДАҒЫ ОТАР ҚАЛАНЫҢ САЯСИ КЕҢІСТІГІ ЖӘНЕ ЗИЯЛЫ ҚАУЫМ ҚЫЗМЕТІ

Сұлтанғазы Гүлмира Жолмағамбетқызы^{1*}

¹М.С. Нәрікбаев атындағы КАЗПЮУ Университеті, Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан

*Автор-корреспондент
E-mail: g_sultangazy@kazguu.kz

Түйіндеме. XIX-XX ғасырлар аралығындағы Қазақстанның солтүстік бөлігіндегі қалалар ұзақ уақыт бойы әкімшілік бірліктер рөлін атқарды. Бірақ қалалық ортаның біртіндеп дамуы және ұлттық қала маңындағы қалалардың империяның әлеуметтік-экономикалық қатынастар жүйесіне біріктірілуі азаматтың экономикалық қана емес, саяси аспектілерде де белсенді болуы үшін жағдай жасауға әкелді. Автор отаршыл қалада саяси кеңістіктің қалыптасуымен байланысты үдерістерді талдауға тырысты, онда ұлттық зиялы қауым өкілдері субъектілер ретінде, ал жаңадан пайда болған бұқаралық ақпарат құралдары мен қоғамдық кеңістіктер құралдар ретінде әрекет етті. Автор қаланың саяси компоненті бүкілресейлік саяси жағдай аясында дамығанын айтады. Мемлекет өмірінің барлық салаларындағы жүйелі дағдарыс өз құқықтарын қорғауға арналған күрестің жаңа форматтарын талап етті. Осындай жағдайларда зиялы қауым өкілдері бастама көтеріп, кейіннен партиялардың баспа органдарына айналатын газеттер құруда көрініс тапқан өзінің күрес мәнерлерін ойлап табады, «Қазақ» газеті Алаш партиясының ресми органы болғанын мысал ретінде алуға болады. Осылайша автор отаршыл қалада саяси кеңістіктің қалыптасуы зиялы қауым өкілдерінің қызметінің нәтижесі деп мәлімдейді. Мақалада Ресей мемлекеттік тарихи мұрағатының және Қостанай, Нұр-Сұлтан қалаларының облыстық мұрағаттарының мұрағаттық деректері пайдаланылды. Осы зерттеудің әдіс-тәсілдерінің бірі оның дамуындағы мәселелерді қарастыруға және заңдылықтарды анықтауға мүмкіндік беретін тарихи-генетикалық әдіс болды. Тарихи-салыстырмалы әдісті қолдану қазақстандық тарихнаманың дамуындағы айырмашылықтарды көрсетті.

Кілт сөздер: қала, зиялы қауым, саяси кеңістік, газеттер, отаршылдық саясат, Қостанай, Ақмола.

**МАЗМҰНЫ
СОДЕРЖАНИЕ
CONTENTS**

**ДЕРЕКТАНУ ЖӘНЕ ТАРИХНАМА
ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЕ И ИСТОРИОГРАФИЯ
SOURCE STUDING AND HISTORIOGRAPHY**

Абусейтова М.Х. ВКЛАД ГОСУДАРСТВЕННЫХ ПРОГРАММ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН «МӘДЕНИ МҰРА» («КУЛЬТУРНОЕ НАСЛЕДИЕ»), «ХАЛЫҚ ТАРИХ ТОЛҚЫНЫНДА» («НАРОД В ПОТОКЕ ИСТОРИИ»), «РУХАНИ ЖАНҒЫРУ» «АРХИВ – 2025» В ИЗУЧЕНИЕ ИСТОРИИ И КУЛЬТУРЫ КАЗАХСКОЙ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ.....	5
Сайкенева Д.К., Ужкенов Е.М., Морякова М.Т. ГЕНЕЗИС ГОРОДОВ ЗОЛОТОЙ ОРДЫ: ПРОБЛЕМЫ ИСТОРИОГРАФИИ.....	17
Шакиева А.С. РЕСЕЙ ТАРИХНАМАСЫНДАҒЫ ЖОШЫ ҰЛЫСЫ ТАРИХЫНЫҢ ЗЕРТТЕЛУІ (1991-2021 жж.).....	25
Конкабаева Н.Н., Абдрахманова К.Х., Конкабаева А.Н. МӘМЛҰК КЕЗЕҢІНДЕГІ ОРТАҒАСЫРЛЫҚ «АТ-ТУХФА» ҚОЛЖАЗБАСЫНЫҢ ЗЕРТТЕЛУ ТАРИХНАМАСЫ.....	35
Kubeyev R.Dzh., Murzakhodzhaev K.M. ON SOME TRADITIONALIST ASPECTS AND HISTORICAL PARALLELS OF MODERN KAZAKHSTANI NATION-BUILDING (HISTORIOGRAPHIC REVIEW).....	46

**ОРТА ҒАСЫРЛАР ТАРИХЫ
СРЕДНЕВЕКОВАЯ ИСТОРИЯ
MEDIEVAL HISTORY**

Бердыгужин Л.Б., Сарсенов А.С., Жумагулов Б.С. СТАНОВЛЕНИЯ КАЗАХСКОГО ХАНСТВА: НОВЫЙ ВЗГЛЯД НА ИСТОРИЮ.....	54
Маргулан А.С., Батырхан Б.Ш., Токмурзаев Б.С. ИСТОРИЧЕСКАЯ ГЕОГРАФИЯ МОНГОЛЬСКОЙ ИМПЕРИИ В СРЕДНЕВЕКОВОЙ ЭНЦИКЛОПЕДИИ ШИХАБ АД-ДИНА АЛ-ОМАРИ.....	64

**ЖАҢА ЗАМАН ТАРИХЫ
НОВАЯ ИСТОРИЯ
NEW HISTORY**

Қабылдинов З.Е., Тылахметова А.С., Оралова А.А. АБЫЛАЙ ХАННЫҢ ҚЫТАЙДЫҢ ЦИНЬ ИМПЕРИЯСЫМЕН ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТАРЫНДАҒЫ ЕРЕКШЕЛІКТЕР.....	73
Жүрсінбаев Б.А., Серікбаев Е.Қ., Калыгулова Ж.А. ҰЛЫ ЖҰЗ ПРИСТАВЫ ЖӘНЕ АЛАТАУ ОКРУГЫНЫҢ ҚҰРЫЛУЫ.....	84
Сұлтанғазы Г.Ж. XIX-XX ҒҒ. АРАЛЫҒЫНДАҒЫ ОТАР ҚАЛАНЫҢ САЯСИ КЕҢІСТІГІ ЖӘНЕ ЗИЯЛЫ ҚАУЫМ ҚЫЗМЕТІ.....	94
Султанғалиева Г.С. ОТРАЖЕНИЕ СОЦИАЛЬНЫХ ИЗМЕНЕНИЙ КАЗАХСКОГО КОЧЕВОГО ОБЩЕСТВА В ДЕЛОПРОИЗВОДСТВЕННОЙ ДОКУМЕНТАЦИИ И ВИЗУАЛЬНЫХ ИСТОЧНИКАХ XIX В.....	104

Шалгимбеков А.Б., Шотанова Г.А. ВОЕННО-КРЕПОСТНЫЕ ЛИНИИ РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ ЮЖНОГО УРАЛА НА РУБЕЖЕ XVIII-XIX ВЕКОВ.....	114
---	-----

Ибраев Е.Е., Легкий Д.М., Табулденов А.Н. «ДАЛЬНЕЙШЕЕ НАБЛЮДЕНИЕ ЗА НИМ УСТАНОВЛЕНО». АХМЕТ БАЙТУРСЫНОВ ПОД НАДЗОРОМ ЦАРСКОЙ ОХРАНКИ (1907-1910 ГОДЫ).....	123
---	-----

Рустемов С.К., Бурханов Б.Б. ОРЫНБОР МҮФТИЛІГІНІҢ ҚАЗАҚТАРДЫҢ ҚОҒАМДЫҚ-САЯСИ ЖӘНЕ МӘДЕНИ ӨМІРІНДЕГІ ОРНЫ МЕН РӨЛІ (XVIII ҒАСЫРДЫҢ СОҢЫ – XX ҒАСЫРДЫҢ БАС КЕЗІ).....	134
--	-----

**КЕҢЕС ДӘУІРІ ТАРИХЫ
ИСТОРИЯ СОВЕТСКОГО ПЕРИОДА
SOVIET PERIOD HISTORY**

Асанова С.А., Капаева А.Т. ГОЛОД 1921 -1922 ГГ. В КАЗАХСТАНЕ, КАК СОЦИАЛЬНО-КУЛЬТУРНАЯ ТРАВМА.....	143
--	-----

Көкебаева Г.К., Стамшалов Е.И. ГЕРМАНИЯДАҒЫ КЕҢЕСТІК СОҒЫС ТҮТҚЫНДАРЫНАН ЖАСАҚТАЛҒАН ӘСКЕРІ БӨЛІМДЕР.....	151
--	-----

Zhakisheva S.A. PRO MEMORIA FOR THOSE WHO LEFT IRRETRIEVABLY: BIRMUKNAMED AIBASOV.....	159
---	-----

Қайыпбаева А.Т., Әбікей А.М., Оспанова Р.Р. ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ САУАТСЫЗДЫҚТЫ ЖОЮ НАУҚАНЫНЫҢ ЖҮЗЕГЕ АСЫРЫЛУЫ.....	169
--	-----

Борчашвили И.Ш., Курманбаев Б.М. ИСТОРИКО-ПРАВОВЫЕ ПОДХОДЫ В ИССЛЕДОВАНИИ НАСИЛЬСТВЕННОЙ КОЛЛЕКТИВИЗАЦИИ И ДРУГИХ ПОЛИТИЧЕСКИХ КАМПАНИЙ В ОТНОШЕНИИ КРЕСТЬЯНСТВА.....	180
---	-----

Шашаева М.Ә., Қозыбаева М.М. КЕҢЕСТІК ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ 1917-1930 ЖЫЛДАРЫНДАҒЫ «ӘЙЕЛ ТЕНДІГІ» МӘСЕЛЕСІ.....	189
--	-----

Кожирова С.Б., Быков А.Ю., Нечаева Е.Л. XX ҒАСЫРДЫҢ 20-ШЫ ЖЫЛДАРЫНДАҒЫ ҚАЗАҚСТАН-РЕСЕЙ ШЕКАРАСЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУ ТАРИХЫ.....	197
---	-----

Абдильдинова Л.Б., Искакова Г.М. СОСТОЯНИЕ БЕЗРАБОТИЦЫ И БЕЗРАБОТНЫХ В РАЙОНЕ СТРОИТЕЛЬСТВА ТУРКЕСТАНО-СИБИРСКОЙ ЖЕЛЕЗНОЙ ДОРОГИ.....	207
--	-----

**ЭТНОЛОГИЯ ЖӘНЕ АРХЕОЛОГИЯ
ЭТНОЛОГИЯ И АРХЕОЛОГИЯ
ETHNOLOGY AND ARCHEOLOGY**

Сиздиков Б.С., Жетібаев К.М., Гурсой М., Мургабаев С.С. XVIII-XIX ҒАСЫРЛАРДАҒЫ ТҮРҒЫН ҮЙ ҚҰРЫЛЫМЫ (ОРТАҒАСЫРЛЫҚ СЫҒАНАҚ ҚАЛАСЫ НЕГІЗІНДЕ).....	217
---	-----

Бобров Л.А., Кушқумбаев А.К., Исмаилов Д. ЦЕЛЬНОКОВАННЫЙ ОЙРАТСКИЙ ШЛЕМ ИЗ СОБРАНИЯ АКМОЛИНСКОГО ОБЛАСТНОГО ИСТОРИКО-КРАЕВЕДЧЕСКОГО МУЗЕЯ.....	229
---	-----

Kanatuly M., Adilbayeva A.S., Ercilasun K.

TOURISM OPPORTUNITIES FOR KAZAKHSTAN ON THE GREAT SILK ROAD.....237

Ишкалова Г.И.

ҚАЗАҚ ДӘСТҮРЛІ АҢШЫЛЫҒЫНЫҢ ХАЛЫҚ ФОЛЬКЛОРЫНДАҒЫ КӨРІНІСІ.....244

**Рецензия
Сын-пікір
Review**

Абиль Е.А., Кузембайулы А.

ФЕНОМЕН ВЕЛИКОЙ СТЕПИ В СОВРЕМЕННОЙ КАЗАХСТАНСКОЙ ИСТОРИОГРАФИИ.

РЕЦЕНЗИЯ НА КНИГУ: ХАН ДЖУЧИ. ВЕЛИКАЯ СТЕПЬ.....255

Басуға 29.06. 2022 қол қойылды
Шартты баспа табағы – 12,5
Офсеттік басылым
Таралымы 150 дана.

Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты,
«Отан тарихы» журналының редакциясында басылды